

CIGÁNYOK MISKOLCON A 18. SZÁZAD KÖZEPÉN

TÓTH PÉTER

A megyei és városi iratokban, ha szórványszerűen is, de eléggé korán találkozunk miskolci cigányokra vonatkozó adatokkal. Az eddig ismert első adat 1689-ből való: ekkor egy Vajda Erzsébet nevű nő fölött hozott ítéletet a város tanácsa, azért, mert „az maga nyelve vallásából kitetszik egy Czigány Marczi nevű cigánnyal egy ágyban való hálása”.¹ Olykor a város vezetősége a szolgáltatásaikat is igénybe vette: így például 1704-ben Czigány Palkó kapott pénzt patkószögek veréséért, valamint más cigányok is, akik a városháza ajtajaira csináltak sarokvasakat.² Nyilván számuk gyarapodásának tudható be, hogy rövidesen már a szabályozásuk is napirendre került mind a vármegye, mind pedig a város előtt. 1724-ben kifejezetten a miskolci cigányokra – akik tudniillik a házak között építik fel a kalyibáikat, s mivel azokban tüzet is szoktak rakni, állandó veszedelmet jelentenek a szomszédaiknak – vonatkozóan rendeli el egy megyei statútum, hogy ezután csak a városon kívül szabad letelepedniük;³ ezt a statútumot egy kicsivel később, de már a Helytartótanács által kiadott rendelkezésre hivatkozva meg is erősítették.⁴ A városi tanács által hozott határozatokban 1740-ben tűnnek fel először, mint foglalkozási csoport: ekkor egy statútum a lakatos mesteremberek kérelmére úgy rendelkezik, hogy a cigányok csak a sátraikban gyakorolhatják ezentúl a mesterségüket és a piacon nem patkolhatnak csizmát.⁵ Ez a diszkrimináció nyilvánvalóan nem az etnikai csoportnak szól, hanem a céh érdekeit védi. Egy másik, 1746-ban hozott városi statútum⁶ a tüzesetek megakadályozása céljából azt rendelte el, amit a fentebb idézett vármegyei statútumok: vagyis, hogy a cigányok csak a városon kívül lakhatnak, s ha télire be akarnak költözni a városba, akkor a földesurak építsenek a számukra rendes házakat. – E néhány szórványadatból tehát pusztán annyi szűrhető le valamelyes biztonsággal, hogy a 18. század közepéig a miskolci cigányok sátrakban és kalyibákban laktak a házak között, kitelepítésükről többször is gondoskodni kellett, továbbá, hogy a ko-

1. Szendrei János: Miskolcz város története és egyetemes helyirata. III. kötet. Oklevéltár Miskolcz város történetéhez 1225–1843. Miskolcz, 1890. 544 p.
2. Vg. Sz. 1704. 123. és 126. – A levéltári források rövidítésére itt és a továbbiakban a következő módszert alkalmaztuk: BJK. = Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai: Jegyzőkönyvek (IV. 502/a.); Act. Pol. = Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai: Acta Politica (IV. 501/b.); M. I. = Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai: Mandata et Intimata (IV. 501/f.); MJk. = Miskolc mezőváros tanácsának iratai: Jegyzőkönyvek (IV. 1501/a.); Sp. = Miskolc mezőváros tanácsának iratai: Tárgysorozatokba rendezett iratok (IV. 1501/b.); Vg. Sz. = Miskolc mezőváros tanácsának iratai: Városgazdai számadások (IV. 1501/f.).
3. BJK. 20. kötet, 125.
4. BJK. 20. kötet, 490.
5. MJk. 2. kötet, 770.
6. MJk. 3. kötet, 283.

vácmesterséget gyakorolták, mégpedig olyan mértékben (vagy olyan olcsón), hogy az már bizonyos céhek érdekeit is veszélyeztette.

Egy korábbi tanulmányunkban⁷ megkíséreltük bizonyítani, hogy a 18. század második negyedében vált a cigányok Magyarországra való beszivárgása annyira tömegessé, hogy megszületett a központi rendezést igénylő „cigánykérdés”. A kormányzat nagyon komolyan vette ezt a feladatot és legelső sorban úgy próbálta meg teljesíteni, hogy a cigányok életmódbeli szegregációjának a megszüntetését tűzte ki célul. Mivel a központi rendelkezések végrehajtása a törvényhatóságok kötelessége lett, ezért ebben az időszakban hirtelen megszorodik a vármegyei és a városi levéltárakban a cigányokkal kapcsolatos iratanyag, amely így a korábbiaknál jóval nagyobb lehetőséget kínál életük, életmódjuk és – mint látni fogjuk – egyfajta beilleszkedésük vizsgálatára és megismerésére. Különösen fontos ebből a szempontból egy új irattípus: az összeírás megjelenése. A vármegyei és a városi conscriptiók ugyanis, jóllehet más-más célból készültek, viszonylagos folyamatosságukkal mégis alkalmat kínálnak arra, hogy segítségével megkíséreljük rekonstruálni egy-egy cigányközösségnek, sőt, -családnak is az életét abban a csaknem két évtizedes időszakban, amely a meglepedés és beilleszkedés szempontjából sorsdöntőnek látszik. A rekonstrukció több ok miatt is – például a vezetéknevek rögzületlensége, az életkorok becslésének a bizonytalansága stb. – óvatosságot igényel ugyan, de más források megerősíthetik a valószínűségét.

E bevezetés után lássuk tehát, mit tudunk az 1757 és 1776 közötti időszakban Miskolcon élt cigányokról.⁸

* * *

A Bagosi család 1759-ben költözött Miskolcra: az ebben az esztendőben kelt összeírás szerint Bagosi András és két felnőtt zenész fia összesen 6 forint vármegyei adót fizetett. Ez volt az egyetlen cigánycsalád, amelyik a város belsejében, a Piac utcán telepedett meg, mégpedig az Aszalay-féle funduson, ahol 1765-ben rajtuk kívül még 15 zsellércsalád lakott, köztük több kézműves is (csizmadia, köteles, kesztyűgyártó, fazekas, asztalos). Bagosi András 1760-ban meghalt. Fiai közül a legidősebb, Sándor ettől kezdve önállóan szerepel az összeírásokban: 1768-ban 35 évesnek mondja magát, felesége, Ivók Mária pedig ekkor 30 éves. Az ez alkalommal összeírt három gyermekük közül kettő még 1776-ban is élt, illetve időközben még kettő született; ezeket magyar módon nevelték. Bagosi Sándor zenészként kereste kenyerét, az egész család alkalmazható módon ruházkodott és rendes házban lakott. A törvénnyel csak egyszer: 1763-ban került összeütközésbe, akkor is csupán azért, mert az egyik miskolci ember hitvestársát szidalmazta és egy kovácsot is káromolt.⁹ – A középső testvért, Bagosi András 1760-ban még az anyjával egy háztartásban élőként írták össze, majd anyja valószínű halála után (ezután tudniillik nem szerepel az összeírásokban) ő is családot alapított. 1768-ban 29 éves, felesége, Váradi Éva pedig 24. Két fiuk 3 és 1, egy lányuk 1 éves. Mint a bátyja, ő is zenész volt. 1776 előtt a család elköltözött a városból. – Végül a legkisebb fiú, Bagosi György 1765-től szerepel önállóan az összeírásokban; 1768-ban 24 éves, felesé-

7. *Tóth Péter*: Borsod vármegye tervezete a cigányok szabályozására 1784-ből. A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 26. Miskolc, 1989. 63–67.

8. A feldolgozott összeírásokra az alábbiakban az egyszerűség kedvéért csak évszámokkal utalunk, a jelzeteket itt adjuk meg. Eszerint 1757: Act. Pol. III. I. 791. 1758: Act. Pol. III. I. 808. 1762: Act. Pol. III. I. 921. 1765: Sp. XXI. 72/30. 1764, 1765, 1767: Sp. XXI. 109. 1768: Act. Pol. XI. I. 119. 1776: Act. Pol. XI. I. 129.

9. Sp. XII. 258.

ge, Bari Anna 17, egy fiuk pedig 1 esztendős. Ő is muzsikus volt és 1776 előtt ő is elköltözött a városból.

Egy *Berki András* nevű öreg cigányt egyetlen összeírás említ 1765-ben: nyilván ekkor költözhetett ide vejével, Rakló Gyurival együtt. Kovács volt és csak nagyon rövid ideig maradt Miskolcon: 1767-ben már azt írják róla, hogy elköltözött Görömbölyre. Valószínűleg rokonai élhettek itt: 1768-ban a 76 éves *Berki Zsuzsanna* például *Danyi Istók* felesége, a 34 esztendős *Berki Erzsébet* pedig *Daru Zsigmondé*. Tudunk még egy *Berki Krisztina* – vagy cigányosan: *Kita* – nevű nőről is, aki egy *Irhás* nevű, akkor katonáskodó cigány felesége volt és 1766-ban szökött el sógorával, *Budai* vagy *Findrik Mátyás* cigánnyal Miskolcra. Erről a *Berki Kitáról* a következő személyleírást olvashatjuk a *Helytartótanács* körözőlevelében: „alkalmatos magasságú, vékony és sovány, körülbelül 22 esztendős, hosszú orrú, gesztenyeszín hajú, lapos arcú és fehér szemű. Ruházata: ing, valamint kék-tarka színű, szőlővesszőket és indákat mintázó kötény, fekete kendő, arannyal díszített főkötő és új piros csizma.”¹⁰

Bódi György neve csupán egyszer, az 1776-ban kelt összeírásban bukkan fel: nyilván nem sokkal előbb költözhetett a városba. Felesége ekkor *Balogh Rebekka*, gyermekük nincs, házban laknak és szellérek, szegényes módon öltözködnek. A férfi foglalkozása kovács, de az összeíró szerint „hitvány”.

Budai Mátyás 1757-től szerepel az összeírásokban, mint kovács – illetve egyszer, mint muzsikus cigány. 1765-ben a Felső Újváros utca egyik legutolsó házában lakott. 1768-ban 37 éves, a felesége, *Balogh Zsuzsanna* szintén anyyi; három gyermekük közül egy fiú 1776-ban már nem élt, de született közben még egy lányuk. A gyerekeket paraszti módon nevelték és ugyanígy öltözködtek is. – *Budai Mátyás* névvel más iratokban is találkozunk. 1767-ben például szomszédjának, *Dardos Zsigmond*nak a fia, *Gyuri* éjszakának idején „ládáját kinyitván, abbul, úgy viskójából egy szokinget, egy pár új csizmát, réz csengettyűt és darab reszelőt több aprólékos eszközökkel együtt” ellopott tőle.¹¹ 1786-ban pedig arra kényszerült, hogy 24 forintért eladja a házat, azért, mert felesége már négy esztendeje „súly köszvénybe” nyomorgott és ő csak így tudta kifizetni az adóját; egyúttal azt is kérelmezte, hogy a város tanácsa engedélyezze a számára egy új ház építését a két víz folyása között, egy mészgödörnél: ez a hely ugyanis közel volt a malomhoz és így ő elvégezhetette az ott megkívántató aprólékos kovácsmunkákat.¹² – Valószínűleg rokona lehetett az 1768 előtt meghalt *Budai András*, akinek *Mátyás* nevű, 17 esztendős árváját ekkor ő tartotta el. Ez a másik *Budai Mátyás* 1776-ban már házasember, van egy két hónapos, *András* nevű fia; egyébként nyomorúságos kovács, aki házban lakik és szegényes módon öltözködik.

Danyi István cigány 1757-től szerepel az összeírásokban. 1765-ben a *Fábián* utca vége felé lakott más cigányok szomszédságában. Kovács volt és 1759-ben két, 1760-ban három, 1767-ben pedig ismét két fiával együtt írták össze. Ennek oka az lehetett, hogy nagyon öreg ember volt: 1768-ban 83 esztendősnak vallotta magát, felesége, *Berki Zsuzsanna* pedig 76 évesnek. Adót nem is fizettek, nyilván a velük egy háztartásban lakó fiaik tartották el őket. Ezek a fiúk azonban, érdekes módon 1765-ben önállóan szerepelnek az összeírásokban: mindketten kovácsok voltak és 1-1 forint adót vetettek ki rájuk. Nevükkel többet nem találkozunk, valószínűleg elköltöztek Miskolcra. Egyikük fia lehetett az a *Danyi István* kovács, akinek 1776-ban *Vadászi Zsuzsanna* a felesége; van három 6 éven aluli gyerekük, házban laknak, paraszti módon élnek és ruházkodnak.

10. M. I. XXVIII. II. 182.

11. MJK. 1767. év, 455.

12. Sp. IX. 419.

Dardos Zsigmond 1765-ben szerepel először az összeírásokban: a Felső Újváros utca végén, Budai Mátyás szomszédságában lakott ekkor, mesterségét tekintve kovács volt, de két ökörrrel is rendelkezett. Minden valószínűség szerint Diósgyőrből költözött ide: az 1757 és 1759 között készült conscriptiókban ugyanis ott szerepel egy ilyen nevű kovács cigány. Az 1768. évi összeírás szerint akkor 56 éves volt, a felesége, Jónás Katalin pedig 48; volt hat, 4 és 19 év közötti fiúk, valamint egy 15 éves lányuk. Valószínűleg az ő fiúk lehetett az a Dardos Gyuri, aki 1767-ben Budai Mátyást kirabolta, illetve az a Dardos Zsigmond, akinek a neve az 1776-os összeírásban szerepel: ő kovács, rongyos ruhában jár, házban lakik – tehát zsellér –, felesége Lakatos Borbála, gyermekük pedig nincsen.

Idősebb *Daru Zsigmond* 1757 és 1760 között szerepel az összeírásokban, mint muzsikus cigány. Nevük és életkoruk alapján a fiainak kell gondolnunk Daru Ferencet, ifjabb Zsigmondot és Györgyöt. Daru Ferenc neve először 1765-ben bukkan fel – korábban bizonyára azért nem, mert addig katonáskodott: az 1767-es összeírás jegyzi meg róla, hogy obsitos. 1768-ban 40 éves, felesége, Kacsányi Erzsébet pedig 36; van egy 12 éves fiuk, valamint két, 9 és másfél esztendő leányuk. Foglalkozásának megnevezése helyett ekkor azt írták róla, hogy „nyomorult”, 1776-ban pedig, hogy egészségi állapota miatt felmentették az adófizetés alól: mindez talán összefügg a katonáskodásával, illetve azzal, hogy leszerelték. Ő volt ebben az időszakban az egyetlen Miskolcon, aki cigány módon nevelte gyermekeit; egyébként pedig rongyos ruhákban járt és részint kovácsmesterségéből, részint pedig paraszti munkákból élt. Más házában lakott, tehát subinquilínusként tartották számon. 1768-ban együtt élt György nevű öccsével, aki ekkor 36 éves volt és nőtlen, foglalkozását tekintve pedig kockajátékos („kockás”, azaz aleator). Őt még 1776-ban is nőtlenként írták össze, aki más házában lakik, nyomorultul öltözködik, különben pedig kovács lenne. – Végül ifjabb Daru Zsigmond, aki 1757-től kezdve folyamatosan jelen van az összeírásokban, mint muzsikus cigány, 1768-ban 39 éves, Berki Erzsébet nevű felesége 34; egy fiuk 8, két leányuk pedig 13, illetve 2 esztendő. 1776-ban paraszti módon nevelték két, még velük együtt élő gyermeküket e három közül, s úgy is öltözködtek, mint a parasztok – egészen más életük lett tehát, mint testvéreinek.

Duszi György és *Farkas György* egyetlen alkalommal szerepel csupán az összeírásokban: 1765-ben. Annyit tudunk róluk, hogy mindketten muzsikusok voltak, Bodrogkeresztúrból érkeztek ide, s hogy az előbbi a fiával együtt Bagosiéknál lakott. Nyilván gyorsan odébb is álltak, hiszen többet nem találkozzunk a nevükkel.

Findrik cigány, vagy más néven Frindik, Budai, sőt Pundi Mátyás – a sok névváltozat is bizonyítja a vezetéknéveknek az ebben a korszakban való rögzületlenségét – 1760-ban és 1765-ben szerepel az összeírásokban, mint muzsikus cigány, akinek azonban fűjtatója is van (tehát olykor a kovácsmesterséget is gyakorolja) és aki az Újváros utca végén, a Pece-patak mentiben lakik. 1767-ben viszont már azt olvashatjuk róla, hogy Berki Kita nevű sógornőjével együtt elszökött, miután elhagyta gyermekágyban fekvő feleségét. A Helytartótanács által kibocsátott körözölevélben fennmaradt szemléleírás szinte fényképszerűen állítja elénk a szökevényt: eszerint eléggé magas termetű, széles és sovány arcú férfi volt, fürtös, gesztenyeszínű hajjal, ugyanilyen szemöldökkel és szakállal. Arca egy kissé himlőhelyes volt és a homlokán, rögtön a szemöldökétől kezdődően egy hosszú sebhely futott keresztbe. A szeme kék volt, az orra hosszú, de eléggé lapított és szintén sebhelyes. Ő maga nyugodt és csendes természetű ember volt, de ha felhevült, akkor gyorsan és vastag hangon beszélt. Ruházata a következőképpen nézett ki: hamuszürke színű, közönségesen „puleder”-nek nevezett bőrrrel ellátott nadrág, régi, zöld színű köpeny, amely ugyanolyan színű selyemmel volt bélelve és nyestprémmel szegélyezve, továbbá vörös kalap, sarkantyús csizma és fekete

nyakravaló.¹³ – Ebben a személyleírásban nem csak a színpompás öltözék érdemel figyelmet, hanem az a tény is, hogy ez a kék szemű és gesztenyebarna hajú cigányember gyakorlatilag már a rasszjegyeit is elvesztette.

Gudi András, aki a Fábán utca végén, dominális funduson lakott, 1760-tól szerepel az összeírásokban, mint muzsikós cigány. Valamikor az évtized közepén elveszítette a szeme világát és mint „vak cigány”, adót sem fizetett. 1768-ban 45 évesnek vallotta magát, felesége, Daru Zsuzsanna pedig 33 évesnek; ekkor két fiuk (20 és 6 évesek), illetve három leányuk (11, 7 és 4 évesek) volt. Közülük 1776-ban még három lakott velük egy háztartásban: a 14 éves Sára, a 12 éves Ferenc és a 10 éves Julianna, akiket nyomorúságos módon neveltek. Az egész család szegényes paraszti ruhákban járt, ami nem is csoda, hiszen Gudi András 1768 óta mint mendikációból – kéregetésből – élő szegény ember szerepel a forrásainkban. Nyilván a fia volt és vele együtt lakott az a Gudi György, aki az 1768-as vármegyei összeírásban szerepel először és akiről a következőket mondja az 1776-os összeírás: felesége Váradi Éva, egyetlen gyerekük a másfél esztendőes Éva, akit paraszti módon nevelnek. Ő maga a kovácmesterséget gyakorolja. Egyébként más házában laknak és úgy öltözködnek, mint a parasztok.

Hamzók nevű cigányok 1767-ben és 1768-ban szerepelnek a miskolci összeírásokban. Hamzók Mátyás kovácsról 1767-ben megtudjuk, hogy Sajóbáonyból való jövevény: s valóban, a bábonyi összeírásokban 1757-ben egy Veres Hamzók, 1758-ban pedig egy Hamzók Mátyás nevű cigánnyal találkozunk. Az 1768-ban készített vármegyei összeírásban – nyilván elírásból – két Hamzók Ferenc nevű miskolci cigány is szerepel, akikre 3, illetve 2 forint megyei adót vetettek ki; az egyikük valószínűleg Hamzók Mátyás lehetett. Ezután nem fordul elő többet ez a név a forrásainkban: talán elköltöztek a városból.

Ivók István nevével 1757-től kezdve végig találkozunk az összeírásokban. 1768-ban 50 évesnek mondta magát, a felesége, Daru Sára pedig 42 esztendősnak. Gyermeük nem volt, viszont ők tartották el ekkor Moiska Györgyöt, az 1760 körül meghalt Moiska Ferenc 12 éves fiát. Házuk a Mészár és a Fábán utcák vége felé, négy másik cigány-család házában a szomszédságában állott. Ivók István – egy alkalommal csak „Ivók cigány” – kovács volt, jóllehet az 1776-os összeírás szerint hitvány kovács; egyszer azonban, mégpedig 1758-ban azt jegyezték fel róla az összeírók, hogy „a házról-házra való kereskedést gyakorolja”. Egyébként ő is és a felesége is úgy öltözködött, mint a parasztok.

Jónás Ferenc csak az 1776-ban készített összeírásban szerepel: ekkor Zsiga Éva a felesége, s két leányuk van, a 3 éves Zsuzsanna és a 4 hónapos Borbála, akiket paraszti módon nevelnek. Ő maga saját házában lakó zsellér, a kovácmesterséget gyakorolja és úgy öltözködik, mint a parasztok. Talán rokona lehetett az 1768-ban Dardos Zsigmond feleségeként felbukkanó Jónás Katalinnak.

Kabai Péter neve is csupán egyetlen összeírásban szerepel: 1768-ban 33 éves, felesége, Medve Borbála pedig 28. Három gyermekük volt: egy 8 esztendőes lány, illetve két fiú, 3 és 4 évesek. Ő maga a kovácmesterséget gyakorolta és egész családjával együtt Kálló Ferenc házában lakott. Hogy miért költözött el valamikor később a városból, arról nem szólnak a források.

Kálló Dániel nevét 1757-től kezdve folyamatosan olvashatjuk az összeírásokban: mestersége kovács, van egy lova (1758), illetve két ökre (1762 és 1768). Háza a Cziko utca legvégén állott. 1765-ben már öregnek mondták, s valóban: 1768-ban 60 esztendősnak vallotta magát. Felesége, Dudás Sára ekkor 43 éves volt, fiúk pedig 19. Ugyanazon összeírás margóján azt olvashatjuk Kálló Dánielről, hogy 1769-ben meghalt, s hogy

ugyancsak Dániel nevű, 16 éves (!) fiát Kálló Ferenc tartja el. Ez a fiú életkorát illető ellentmondás egyúttal forrásaink bizonytalanságára is rávilágít. – Kálló Ferenc neve először 1768-ban tűnik fel: talán nem tévedünk, ha feltételezzük, hogy az öreg Kálló Dániel fia volt. Az összeírás szerint ekkor 29 éves, a felesége, Miklós – 1776-ban Horváth (!) – Sára pedig 27 éves. Két fiuk 8 és 1, egy lányuk 3 esztendő volt; 1776-ig még két másik gyermekük is született. 1768-ban nemcsak Kálló Dániel 16 éves árvája lakott velük, hanem még Kabai Péter és családja is – összesen tehát 11 személy, azaz 4 felnőtt és 7 gyerek. Maga Kálló Ferenc kovács volt, úgy öltözködött, mint a parasztok és úgy nevelte a gyerekeit is. Nem derül ki a forrásokból, hogy milyen rokonságban állott vele az az ugyancsak Kálló Ferenc nevű kovács, akinek 1776-ban Czinke Sára volt a felesége és aki a saját házában, paraszti módon nevelte három gyermekét: a 4 éves Borbálát, a 2 éves Jánost és az 1 éves Klárát.

Kozák János az általunk vizsgált időszakban végig Miskolcon lakott, háza az Új sor végén, a Kisarnót utca és a Fábián utca között állott. A kovácsmesterséget gyakorolta, volt azonban lova (1758) és később két ökre is (1768). Más megélhetési módok sem lehettek azonban idegenek tőle, amennyiben azonos azzal a Kozi nevű cigánnyal, akinek, mint orgazdának egy Sándor Mária nevű csavargó asszony 1778-ban el akart adni egy lopott gubát.¹⁴ Vadászi István leváltása után ő lett a miskolci cigányok vajdája, egészen addig, amíg a központi rendelkezés el nem törölte ezt a címet. 1768-ban 56 éves volt, felesége, Csende Borbála pedig 40 éves. Az ekkor összeírt egy fiuk (17 éves) és öt lányuk (14, 9, 8, 7 és 2 évesek) közül 1776-ban már csak kettő lakott velük: a 13 éves Mária és a 9 éves Zsuzsanna, akiket paraszti módon neveltek.

Moiska Ferenc, aki a kovács és a muzsikus mesterséget egyaránt gyakorolta, 1757-ben másfél forint, 1758-ban és 1759-ben 2-2 forint adót fizetett. 1760 körül meghalt: özvegye, aki a Mészár és a Fábián utcák végén lakott, 1765-ben egyedül nevelte két gyerekét. Rövidesen azonban ő is meghalhatott, mivel az egyik gyereket, a 12 esztendő Györgyöt 1768-ban már Ivók István tartotta el. A név ezután nem fordul elő többet a forrásainkban.

Oláh Mihály muzsikus cigány neve két alkalommal fordul elő az összeírásokban: 1767-ben és 1768-ban. Nagyon valószínű, hogy annak a Vadászi Istvánnak a fia – vagy közeli rokona – volt, akit egy ízben Oláh Pestának is neveznek: 1768-ban ugyanis családjával együtt nála lakott. Ekkor 21 éves volt, felesége, Budai Anna 18, egy lányuk pedig 1 esztendő. Mivel később nem bukkan fel a neve, feltételezhetjük, hogy elköltözött a városból.

Orgon András muzsikus cigány, saját házában lakó zsellér csak az 1776-os összeírásban szerepel: ekkor feleségével, Rigás Annával együtt négy gyereket neveltek (az 5 éves Györgyöt és az 1 éves Andrást, valamint a 10 éves Ilonát és a 3 éves Klárát), s úgy öltözködtek és éltek, mint a parasztok.

Orgovarius György (ha ugyan helyesen olvassuk ezt a nevet és nem a fentebbi Orgon név torzulása a forrásunkban) felesége Maczkó Ágnes volt 1776-ban, akivel paraszti módon nevelte egyetlen gyereküket, a 3 éves Györgyöt. Ő maga kovácsmesterséget gyakorló, saját házában lakó zsellér volt.

Ökrös András nevét csak az 1767. évből származó összeírás tartalmazza, amely elmondja róla, hogy Sajószentpéterről való jövevény, van két ökre és a kovácsmesterséget gyakorolja. Nyilván még ugyanabban az esztendőben tovább is költözött a városból.

Pokos Ferenc is csak egy összeírásban szerepel: az 1767. évben, ahol azt olvashatjuk róla, hogy Szirmára költözött.

Puki István felesége 1776-ban Oláh Éva. Három gyerekük volt ekkor: a 7 éves Sándor, a 4 éves György és az 1 éves József; magyar módon nevelték őket. Muzsikus

14. Sp. XV. 19.

cigány és saját házában lakó zsellér volt, feleségével és gyerekeivel együtt „alkalmatosan ellátva ruhával”.

Rakló György kovács cigány nevét csak az 1765-ös összeírás említi. *Berki András* veje volt: nyilván vele együtt költözött innét tovább Görömbölybe.

Székely Mihály viszont a vizsgált időszakban végig miskolci lakos volt. A kovácsmesterséget űzte, legalábbis kezdetben. 1768-ban 50 esztendősnak vallotta magát, a felesége, *Daru Rebeka* 36 éves volt, egy fiuk 12, két lányuk pedig 7 és 3 éves. Az 1776-os összeírás a gyerekek nevét is elárulja: *Mihálynak*, *Juliannának* és *Évának* hívták őket. *Székely Mihálynak* nem volt földesura, saját házában lakott és úgy öltözködött, mint a parasztok. A vármegye 1768-tól felmentette az adófizetés alól, nyilván azért, mert – mint 1776-ban olvashatjuk – elveszítette a szeme világát. Ekkorra már felesége is meghalt, s ő egyedül nevelte a gyerekeit. Miután megvakult, a kovácsmesterséget sem gyakorolhatta, hanem paraszti és napszámosi munkákból élt.

Tyúkodi András csak a legkorábbi összeírásokban szerepel, mint olyan cigány, aki kovács is volt és muzsikált is. 1760 után költözött el a városból.

A miskolci cigányok közül talán a *Vadászi családról* beszélnek a legtöbbet forrásaink. *Vadászi Sámuel* 1758-ban egy meg nem nevezett fiával lakott együtt, valószínűleg az életkora miatt: 1760-ban ugyanis már azt írták róla, hogy „igen öreg ember”, s ezután már nem is szerepel az összeírásokban. – *Vadászi Mátyás* ugyanazokban az esztendőken muzsikos cigány volt Miskolcon és mint ilyen, másfél forint adót fizetett; mivel később nem hallunk róla, feltételezhetjük, hogy meghalt vagy elköltözött a városból. – Végig szerepel viszont a vizsgált időszakban *Vadászi István* neve, akit néha *Oláh Pestának* vagy *Oláh Vadászi Istvánnak* is hívnak; sőt, egy alkalommal a lányát is *Oláh Erzsóknak* nevezik. A biztos azonosítást az összeírásoknak más adatai is nehezítik, amelyek részint egymásnak, részint pedig más források adatainak is ellentmondanak. 1765-ig például azt olvashatjuk erről a *Vadászi Istvánról*, hogy muzsikos cigány, utána pedig, hogy kovács; ugyanakkor az 1767. évi összeírás szerint semmilyen vagyona vagy jószágja sem volt. Ezeket az ellentmondásokat egyenlőre nem tudjuk feloldani. Ő maga 1768-ban 50 esztendősnak vallotta magát, a felesége, *Pundi Ilona* pedig 46 évesnek. Volt két fiuk: 14 és 6 évesek, illetve egy 15 éves lányuk; más forrásból tudjuk, hogy egy másik lányuk ekkor már külön háztartásban élt. Érdekes látni egyébként ugyanezeknek a fiúknak az életkorát nyolc évvel később: ekkor *Jánost* 23, *Sámuel* pedig 10 évesnek írták össze. A család uradalmi telken lakott, „Miskolcz mezővárosának *Bábony* felé való szélén”,¹⁵ vagyis a *Fábián* utca vége felé, saját házban és zselléreként; egyébként rendszeren öltözködtek és nevelték gyerekeiket – legalábbis az összeírások szerint. Jellemző, hogy a házukban ágy is volt.¹⁶ Közvetlen szomszédságukban álló külön házban lakott az említett, már férjhez ment lányuk.

Vadászi István nevével nemcsak az összeírásokban találkozunk, ügyes-bajos dolgai gyakran a városi tanács elé is kerültek. 1752-ben például azért fosztották meg őt a „cigányok között viselt bíróságatl”, illetve feleségét, *Pundi Ilonát* azért ítelték 24 korbácsütésre, mert minden igaz ok nélkül becstelen szavakkal szidalmaztak más cigányokat, név szerint *Kálló Dánielt* és feleségét, *Dani Sárát*, valamint *Ivók Istvánt* és feleségét.¹⁷ Érdekes ugyanakkor, hogy egy tanúvallomást tevő kocsmáros még tizenkét évvel később is azt mondja róla, hogy ő a cigányok vajdája. – Valószínűleg azonos vele az *Oláh István* nevű rézműves cigány, aki ellen 1777-ben *Kádas András* azért volt kénytelen a város tanácsához fordulni, mivel nem akarta megadni 7 forint összegű

15. Sp. XV. 18.

16. Sp. XV. 18.

17. MJK. 1752. év, 678.

adósságát.¹⁸ – A legérdekesebb azonban a számunkra az a per, amelyet 1764-ben indítottak ellene, illetve felesége, Pundi Ilona és leányuk, Oláh Erzsébet ellen.¹⁹ A vádemelés azért történt, mert – ahogyan az ügyész előterjesztette – a vádolt személyek „... Januarius havának 24. napján estvékor... becsületes Szikora Jánosnak, bécsi kereskedőnek útját elállani, azont minden igaz ok nélkül hurczolni, verni, véressíteni, végtire pénzítül, ruhájátul, kardjátul és zsebbe való órájátul megfosztani... nem iszonyodtak”. A verés a periratok szerint Vadászi István műve volt, a felsorolt tárgyak – a pénz több, mint 28 arany volt! – eltulajdonítása és elrejtése a lányáé; Pundi Ilona bűne az volt, hogy a férjét nem tartotta vissza a verekedéstől. A vádlottakat a város bírósága botütésre ítélte. – Mindezekon túl azonban sokkal érdekesebb lenne a számunkra, ha megtudhatnánk: hogyan került ez a becsületes, magyarul alig tudó német kereskedő a városnak a „Bábony felé való szélire”, s hogy mit keresett egyáltalán a cigányházak között késő este? Mivel az ő vallomása nem található meg az iratok között, ezért csak a perbe fogottak által elmondottakból idézhetünk. Pundi Ilona szerint a német kereskedő már délután ott járt és rézpénzt adott a gyerekeknek; majd este, amikor a dolog történt, benyitott a házba, megállt az ajtóban és a következőket kérdezte: „hol van itt Hur?” Vadászi István szerint is – ahogyan a kocsmáros vallotta, akinek maga mondta el az esetet – „egy német jött az házamhoz kurvát keresni”. A lányuk, Oláh Erzsók tagadta a lopást és azt vallotta, hogy azért szaladt el a német elől, mert az kihúzta a kardját és kergetni kezdte őt, ő pedig az apja házába menekült és verekedés közben a földről szedte fel a német által elejtett tárgyakat. Az ellentmondó vallomásokból is annyi mindenestre bizonyosnak látszik, hogy nem véletlenül került a cigányok által lakott városszéli házakhoz a kereskedő, hanem – talán előzetes információk alapján – némi szórakozást keresni mehetett oda. S akár általában keresett kurvát a cigányok között, akár pedig egy „megtalált” személy fosztotta ki, a lényeg a mi szempontunkból az, hogy úgy látszik: a prostitúció nem állhatott távol a miskolci cigányok egy részétől.

Igaz, egy kicsivel később, de még egy Vadászi vezetéknevű miskolci cigányról vannak adataink ebben az időszakban: őt azonban a „Kozí” keresztnév miatt nem tudjuk pontosan azonosítani. Az sem zárható ki, hogy ez a Kozák név rövidített alakja – erre fentebb már láttunk példát –, a Vadászi név pedig a származási helyére utal. Mindenesre érdemes idézni panaszából, amelyet 1781-ben terjesztett a vármegye elé²⁰ és amely bepillantást nyújt a muzsikus cigányok életébe. A következőket írja: „Miulta az nagy árvíz úgy megpusztított, hogy épen a’ mi akkor rajtunk volt, a’ maradt meg, az időtül fogva úgy is, a’ mint vóltunk, fel nem vehetjük magunkat. A’ portio fizetés, közönséges szolgálat megvagyon rajtunk. A’ mi pedig közelébb szorongat, a’ verbuncus katonáknak kéntelen is szolgálnom kellett hegedülésemmel. Ekkor szegény állapotomhoz képest is magam dolgához nem láthatok, csak most Adventre hagytam félbe, ismét azt kívánják, azon szolgálatra előálljak. Instállom alázatosan a’ tekintetes urakat, méltó tekintetben vévén ebbül lett sok fogyatkozásomat, külömben is annak idejében az uraknak is megkívántatik szolgálatom, vagynak mások is, a’ kik a’ katonáknak abban szolgálhatnak, ha sorrendes időt szabván hozzá, a’ következés szerint tartozom megcselekedni. De csak ha én nyomorítottassam meg, készebb lések Miskolczbra is kimenni, mivel így semmiben nem mehetek elő. Azon katonákat illető szolgálatra jó rendeltést tenni és most közelebb az attól való felszabadulásom felől parancsolatot adni méltóztassanak...” – Nyilván nagy lehetett tehát a kereslet a jó muzsikus cigányok iránt Miskolcon. Ugyanakkor az is látható, hogy egyetlen árvíz földönfutóvá tehetett egész cigány-családokat is.

18. Sp. XIII. 97.

19. Sp. XV. 18.

20. Act. Pol. XI. I. 141.

E részletes áttekintés után lássuk, hogy a feldolgozott iratokból milyen általános következtetéseket lehet levonni a miskolci cigányokat illetően, különös tekintettel az életmódjukra, vagy pontosabban: az életmódbeli különállásukra?

Az összeírásokból kiderült, hogy az 1760-as évek legelején itt talált családok nagyobb része az 1780-as évekig sem költözött el a városból – sőt, a vezetéknevek alapján a következő század közepén is igazolható a folyamatos ittlakás. Az is kiderül továbbá, hogy az elköltözők többsége egy-két éven belül érkezett jövevény volt. A letelepedettség fokát az is jellemzi, hogy amíg az 1740-es években a vármegyei és a városi státútumok kifejezetten sátrokban és kalyibákban lakó cigányokról írnak, addig 1765-ben 13 család már olyan házakban lakott, amelyeket a kémények alapján írtak össze. Ezeknek a házaknak az értéke ugyan nem volt magas (1786-ban például Budai Mátyás 24 forintért adta el a magáét – ekkortájt egy öl kő alapú vályogfal értéke 2 forint és 30 krajcár volt),²¹ láttukra azonban Jakob Glatz a század vége felé mégis joggal leírhatta a következőket: „Miskolc város lakosai között van néhány cigány is, akik – nem úgy, mint a többi fivérei: nyomorúságos kunyhókban, hanem – rendes házakban, bérért laknak.”²² A cigányok házai a város szélén, egymástól nem túlságosan messze, azonban mégsem telepszerűen állottak: a Felső Újváros utca végén 2 ház, az Új soron egy ház, a Fábrián utca vége felé 5 ház, a Cziko utca végén egy ház, az Újvárosban, a Pece-patak mentén egy ház, végül a Piacz utcában, az Aszalai-féle funduson 3 ház. Berendezésükről szinte semmi adatunk nincsen: mindössze annyit tudunk, hogy egyikben-másikban volt ágy, illetve láda.

Egy ház általában egy háztartást jelentett; a családok átlagos nagysága 1768-ban 5 fő, 1776-ban négy fő volt. Gyakran felnőtt – 20, sőt 30–40 éves – fiúk is együtt laktak a szüleikkel, nyilván ezek idős kora vagy beteges volta miatt. Ami a gyerekeket illeti: a két, e célból készült összeírást nehéz összevetni, mivel az egyikből hiányoznak a személynevek. Az életkorok összehasonlítása a felületes becslések miatt nagyon bizonytalan, így még csak körvonalazni sem lehet a születések számát, illetve a halandóságot a két scriptio között eltelt időszakban. A legtöbb családban egyébként mindkét forrás szerint három gyerek volt. Számolnunk kell végül más fajta – a cigányokra később is jellemző – együttlakással: 1768-ban például Kálló Ferenc házában két család lakott (5-5 fő), s még egy idegen árva gyerek is. Az ideiglenes együttlakásra, azaz más cigányoknak vagy nem cigány csavargóknak a hosszabb-rövidebb időn át való befogadására ugyancsak több adatunk van.

Az életmóddal kapcsolatos másik alapvető probléma a foglalkozás: ez abból az igyekezetből is kitűnik, amellyel a felsőbb hatóságok próbálták eltüntetni a hagyományos cigány foglalkozások egy részét – mint például a lovakkal való kereskedést és a kéregetést –, illetve rászorítani a cigányokat a földművelésre. Láttuk, hogy a század első felében a miskolci cigányok minden esetben kovácsmunkák kapcsán tűnnek fel a forrásokban (vagy ilyenért fizetik, vagy emiatt szabályozzák őket). Az összeírások szerint a felnőtt férfiakkal több, mint a fele kovács volt. A „faber miserabilis” és a „faber exilis” kifejezések, valamint egyéb adatok is (így például az a vármegyei tervezet, amely szerint a cigány kovácsokra csak kisebb értékű munkát lehet rábízni, s ők pénz helyett némi étellel is megelégednek)²³ azonban arra intenek, hogy a beírt foglalkozás nem feltétlenül azonos a megélhetési móddal. Az 1768-as összeírásban például Daru György foglalkozása szerencsejátékos (aleator vagy „koczkás”), 1776-ban pedig azt írják róla,

21. Sp. V. 271.

22. Glatz, *Jakob*: Freymüthige Bemerkungen eines Ungars über sein Vaterland. Teutschland, 1799. 132. – Az útleírásra Gyulai Éva hívta fel a figyelmemet, s az ő fordításában és szíves engedelméből közlöm a miskolci cigányokra vonatkozó részleteket.

23. Tóth i. m. 65–66.

hogy „kovács lenne” (faber esset). A hivatkozott törvényszéki iratokból vannak példánk lopásra, prostitúcióra, orgazdaságra is; a kis számú ilyen eset azonban arra vall, hogy ezek nem mondhatók általánosaknak. Lovakkal való kereskedésre egyáltalán nincs adatunk: ugyanakkor megyebeli, vagy távolabb lakó cigányok ilyen ügye nemegyszer került a törvényszék elé. – Külön kell beszélnünk a muzsikus cigányokról, akiknek a száma korszakunkban Miskolcon 5–10 között mozgott (azért a bizonytalanság, mert valamennyire nyilván mindnyájan értettek a zenéhez). Velük kapcsolatban hallgassuk meg ismét Jakob Glatz szavait: „A miskolci cigányokat hallottam néhányszor játszani. s megvallhatom, a zenéjük rászolgál a megbecsülésre. Bár nem játszanak mindnyájan kottából, ennek ellenére mégis oly jól, hogy elfelejti az ember: tanulatlan zenészeket hall. Különös erősségük a magyar táncokban van, de a kesergőkben is mesterek. A miskolci cigányok minden táncmulatságon és minden olyan ünnepeken játszanak, amely a városban tartatik, s igen jól megfizetik őket, sőt, tülekednek értük: innét a büszkeségük, melyet náluk tapasztalunk, s mely kiderül öltözködésükből, étkezési és italozási szokásaikból, beszédmódjukból, járásukból és a másokkal szembeni egész viselkedésükből.”²⁴ – Végül az 1776-ban készített összeírásban tűnnek fel először olyan cigányok Miskolcon, akik részben vagy egészen paraszti munkákból, vagy inkább napszámosi munkákból élnek.

Ami az öltözködést illeti: a felsőbb rendelkezéseket, valamint a törvényhatósági statútumukat áttekintve kitűnik, hogy az 1770-es években már nem a hagyományos viselettől kellett eltiltani a cigányokat, hanem a nemesi viselettől, olyan hamar átvették környezetük öltözködési kultúráját. Az 1776-os összeírás szerint a miskolci cigányok túlnyomó része „more rusticorum” öltözött, illetve „alkalmatosan” el volt látva ruhával és csak kevesen jártak közülük rongyokban. Findrik cigánynak és a vele együtt elszökött Berki Kitának a fentebb részletesen leírt, színpompás ruházata azonban nemigen azonos a korabeli paraszti viselettel. S ezt a képet jól kiegészítik a környéken lakó cigányok ruházataról fennmaradt leírások. 1776-ban például a dorogmai cigányok szűrben vagy bundában, csizmában, kék nadrágban, fekete süvegben jártak, feleségeik pedig ködmönben, szoknyában, mentében. Az 1779-ben Alsószolcáról elszökött cigányasszonyok a fülükben függőt, nyakukban „veres glárist” viseltek, piros csizmájuk, tarka kötényük és kendőjük, sárga és tarka szoknyájuk, fehér lajbijuk volt. A velük együtt elszökött férfiak zsinóros nadrágot, fehér gyolcsból készült német inget, fekete nyakravalót, fehér vagy piros lajbit, kalapot és rajta fekete fátyolkendőt, végül piros és sárga sarkantyús csizmát viseltek.²⁵

Összegzésképpen tehát megállapíthatjuk, hogy a miskolci cigányság nagyobb része a 18. század második felében életmódot változtatott: letelepedett és mind foglalkozását, mind pedig öltözködését tekintve alkalmazkodott a környezetéhez. Egy, a Helytartótanácsához írott vármegyei jelentés 1783-ban szinte érezhető örömmel számol be arról, hogy a cigányok a megyében okosan alkalmazkodtak az uradalmi, paraszti és iparos életformához, a borért és a dohányért készpénzzel fizetnek, a muzsikálást gyakorolják ugyan, de tisztességesen élnek és így a jövőjük is biztosított.²⁶ S hogy mindez legalábbis Miskolc esetében nem volt túlzás, arra szolgáljanak bizonyítékul a már többször idézett Jakob Glatz szavai: „... sok testvérük már olyannyira ki is művelődött, hogy zavarban vagyunk: vajon valódi cigányokkal van-e dolgunk? Még fekete színük is észrevehetően megváltozott. Sok miskolci cigányra hivatkozhatunk itt, különösen azokra, akik zenei tehetségüket kiművelték.”²⁷

24. Glatz i. m. 138–139.

25. M. I. XXVIII. IV. 294.

26. BJK. 44. kötet, 42.

27. Glatz i. m. 137.

ZIGEUNER IN MISKOLC IN DER MITTE DES 18. JAHRHUNDERTS

Aus der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts stehen uns nur gestreut Angaben zu den Zigeunern von Miskolc zur Verfügung. In Schriften des Komitates und der Stadt ist belegt, dass sie damals in Zelten wohnten und mit den Einwohnern der Stadt vor allem als Gelegenheitsschmiede in Beziehung traten.

Aus den fünfziger Jahren des 18. Jahrhunderts gibt es dann immer mehr diesbezügliche Schriften, was wahrscheinlich auf die Absicht der Zentralregierung zur Regelung und Ansiedlung zurückzuführen ist. In jenen Jahren wurden fast jährlich Konskriptionen angefertigt; anfangs der Besteuerung halber, von 1768 an waren dies dann Konskriptionen, die sich auf die gesamten Zigeunerfamilien bezogen und somit einen guten Einblick in ihre Lebensweise, ihre Sesshaftigkeit usw. gewähren. In der vorliegenden Studie wird der Versuch unternommen, mit Hilfe der Konskriptionen aus den Jahren zwischen 1757 und 1776 zu untersuchen, welche Ausmasse die Ab- und Zuwanderungen hatten, inwieweit die einzelnen Zigeunerfamilien rekonstruierbar sind und weiterhin, unter was für Bedingungen sie gelebt haben. Zur Untersuchung der Lebensbedingungen bei den Zigeunern wurden auch andere Schriften herangezogen: so zum Beispiel die Statuten der Stadt und des Komitats, Strafprozessakten, Personenbeschreibungen usw.

Das Bild, das man aufgrund dieser Quellen gewann, lässt darauf schliessen, dass die hier genannten zwei Jahrzehnte im Leben der Zigeuner von Miskolc eine grosse Rolle gespielt haben. Es lässt sich eine aus rund zehn bis zwölf Familien bestehende Schicht nachweisen, die in Häusern wohnte; diese Häuser befanden sich zwar am Rande der Stadt, nicht weit voneinander, doch sie bildeten keine gesonderte Siedlung. Die Zigeuner dort hatten Mobilar, wenn auch ärmliches. Die meisten von ihnen waren als Schmiede oder Musikanten tätig. Doch auch andere – weniger gesetzliche – Lebensweisen waren ihnen nicht fremd. Die Anzahl ihrer Kinder war nicht sehr gross, aber es gibt auch Beispiele dafür, dass sie Fremde aufnahmen, oder dass mehrere Familien zusammen lebten. Auch von ihrem Äusseren her, versuchten die Zigeuner sich ihrer Umgebung anzupassen. Ja, es kam sogar immer öfter vor, dass man gerade ihnen das Tragen adeliger Kleidung untersagen musste.

Diese Archivquellen vermitteln uns ein Bild davon, dass die Zigeuner von Miskolc in Bezug auf ihre Anpassung an die Gesellschaft und ihre Sesshaftigkeit ein recht hohes Niveau erreicht hatten. Bestätigt und ergänzt wird dies dann noch durch eine ganz andere Quelle, und zwar durch die Reisebeschreibung von Jakob glatz, die im Jahre 1799 erschienen ist.

Péter Tóth